

УДК 340.112

Павлишин О. В. – кандидат юридичних наук,
доцент, докторант докторантури та аспірантури
Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКИ СЕМІОТИКИ ПРАВА ТА КОСМОЛОГІЇ: ОНТОЛОГІЧНИЙ СТАТУС ПРАВА

Розглянуто систему міждисциплінарних зв'язків семіотики права як галузі знань із комплексом філософських, юридичних та інших соціогуманітарних дисциплін. Визначено зв'язки семіотики права з космологією в контексті варіантів вирішення основних онтологічних і гносеологічних питань упродовж історії розвитку людства. Схарактеризовано значення семіотичного підходу для розгляду онтологічного статусу права як ключової проблеми філософії права та юриспруденції на сучасному етапі їхнього розвитку.

Ключові слова: право, семіотика права, міждисциплінарні зв'язки, філософія права, космологія.

Спроби застосовувати теоретико-методологічний апарат семіотики під час аналізу проблем соціально-правового спрямування та власне процес становлення семіотики права як науки припадають на другу половину ХХ століття. Однак її витоки, вочевидь, сягають ще попередніх епох. У сучасній філософії права та юридичних науках загалом дедалі активніше використовують можливості семіотичної методології для дослідження правової реальності.

Розвиваючи досягнення середньовічної логіки, схоластики, універсальної граматики та лінгвістики, Р. Барт, У. Еко, Ю. Лотман, Ч. У. Морріс, Ч. С. Пірс, Ф. де Соссюр, О. П'ятигорський та інші вчені започаткували семіотику. Саме їхні праці слугували передумовою для подальших семіотичних розробок у різних галузях (мовознавстві, культурології, літературознавстві та мистецтвознавстві загалом). Закономірним результатом цих новаторських пошуків згодом стала семіотика театру, кінематографії, реклами, музики, політики та права. Проблематику семіотико-правового змісту розглянуто в дослідженнях О. М. Балинської, Д. О. Бочарова, В. М. Вовк, В. Ерліха, С. Е. Зархіної, В. В. Іванова, О. О. Мережка,

Н. Б. Мечковської, Г. Г. Почепцова, А. К. Саркісова, В. Д. Титова, Н. І. Хабібুলіної, А. В. Чантурії, І. Чернова, а також у попередніх наших публікаціях [1–4]. Водночас взаємозв'язок семіотико-правового пізнання з проблемами космології та питаннями онтологічно-правового спрямування в працях зазначених авторів висвітлено недостатньо, попри актуальність окреслених аспектів, адже їх аналіз пов'язаний із формуванням підґрунтя сучасних філософсько-правових розробок, розвитком і доповненням апарату правового пізнання.

Мета статті полягає у розгляді системи взаємозв'язків між семіотикою права та космологією, що дасть змогу сформулювати нові методологічні засади вивчення онтологічного статусу права як соціокультурного феномену.

Міждисциплінарним зв'язком семіотики права присвячено окрему авторську публікацію, у якій проаналізовано систему зв'язків семіотики права з різними філософськими та юридичними дисциплінами (філософською і правовою онтологією, гносеологією, аксіологією, антропологією, загальною та правовою праксеологією, логікою, етикою, естетикою, соціальною філософією, філософією політики, філософією мови, філософією культури, історією держави та права, загальною теорією права, правовою соціологією, усіма галузями матеріального та процесуального права, кримінологією, криміналістикою (зокрема галузями криміналістичної техніки – дактилоскопією, трасологією, балістикою, хроматографією, криміналістичною фотографією, графологією, автороззнавством, одорологією, габітоскопією), юридичною психологією, судовою медициною, судовою ентомологією, судовою психіатрією та іншими), що відображають її співвідношення із цими науками й надають можливість чітко визначити місце семіотики права в системі соціогуманітарного знання.

Водночас навіть усталені, на перший погляд, положення можуть бути предметом дискусії. Так, розглядаючи взаємозв'язок філософської та правової антропології, О. О. Бандура доводить, що, з одного боку, право є втіленням прагнення людей до визначення свого місця у світі, а з іншого – знаки визначають розвиток людини, що уможлиблюється завдяки зв'язку системи знаків із цінностями. У своїх працях науковець позиціонує правову семіотику як складову правової антропології, оскільки,

на його думку, семіотика права – це складова праксеології права, яка є компонентом правової антропології [5, с. 10–11].

Окрім розгалужених міжпредметних зв'язків із філософськими та юридичними дисциплінами, семіотика права контактує з окремими науками, що не належать до системи філософського чи юридичного знання, предмети яких так чи інакше пов'язані зі світом правових феноменів і суміжними знаковими системами. Ідеться про такі науки, як історія, соціологія, політологія, психологія, нейрофізіологія, культурологія, мистецтвознавство, соціальна й культурна антропологія, географія, етнографія, генеалогія, геральдика, релігієзнавство, економічна теорія, математика, інформатика, кібернетика, комп'ютерна інженерія, теорія алгоритмів, теорія кодування, криптографія, інженерія знань, бази даних, експертні системи, лінгвістика, юрислінгвістика, нейролінгвістика, біосеміотика, семіотика культури, мистецтва, політики тощо. Однак зв'язки між семіотикою права та космологією раніше не були самостійним предметом досліджень науковців, попри їх важливе значення для чіткого окреслення конститутивних засад і дисциплінарного статусу семіотики права, а також для з'ясування загальніших питань, зокрема визначення онтологічного статусу права як феномену.

Саме ці проблеми є ключовими у філософії права, на чому наголошує її основоположник і відомий фахівець у галузі методології юриспруденції М. В. Костицький. На його думку, нині найадекватнішою є натурфілософська методологія, яка пов'язує соціум із природою, а людські закони – із законами природи (Космосу), оскільки саме натурфілософський підхід забезпечує цілісне бачення й розуміння таких феноменів, як право та держава в нерозривному зв'язку з буттям, часом, енергією і матерією [6; 7].

Відповідно до цього підходу, презентованого М. В. Костицьким 30 березня 2010 року на академічних читаннях у Київському регіональному центрі Національної академії правових наук України в доповіді «Ренесанс натурфілософії, або Всезагальні (космічні) закони як джерело права» (аналогічним є також бачення О. М. Костенка), всезагальні закони буття, усвідомлені та освоєні, трансформуються в етику, а через неї – у право та людські закони, тобто ієрархічний зв'язок космічних і людських законів може мати такий вигляд: 1) всезагальні (космічні) закони; 2) етичні закони; 3) право; 4) закони (людські, державні) [7].

Якщо онтологічний статус права належить до фундаментальних філософсько-правових проблем, то він потребує ретельного розгляду та глибокого вивчення у зв'язку з конститутивними проблемами філософії, для якої онтологія та гносеологія є найважливішими галузями. Буття, пізнання й освоєння Всесвіту як космологічного об'єкта, закономірності його виникнення та розвитку є ключовими філософськими питаннями, які деталізує антропологія як окрема галузь філософського знання, спрямована на розкриття феномену людини як мислячої, творчої істоти.

Загальновідомо, що справжня філософія починається із сумніву (щодо запропонованих іншими людьми істин) і здивування (навколишнім світом – його причинами, побудовою, витоками та призначенням). На думку дослідників історії філософії, саме на цьому ґрунтувалися пошуки перших античних мислителів, які піддавали сумніву міфологічні пояснення дійсності, намагаючись з'ясувати, як влаштовано світ. Імовірно, саме такі прагнення спонукали Фалеса до думок про воду як стихійну основу буття; Геракліта – до визнання вогню його першопрчиною, констатації мінливості всього суцього та відкриття логосу як універсального закону світобудови; Ксенофана, Парменіда та Зенона – до розгляду буття як єдиної, вічної, незмінної, неподільної та досконалої сутності; Емпедокла – до блискучих здогадок про поєднання всіх першоелементів Космосу за законами любові та породженої хаосом ненависті; Анаксагора – до відкриття вічних гомеомерій, які рухаються завдяки зовнішній силі вселенського розуму; Левкіпа та Демокріта – до заперечення випадковості й твердження, що найдрібніші частинки Всесвіту (атоми) постійно рухаються в порожнечі в різних напрямках і з різними швидкостями, вони є неподільними елементами, комбінації яких утворюють усе розмаїття речей світу; Платона (який не поділяв погляди Демокріта) – до вчення про ієрархію вічних і незмінних ідей як прообразів усіх речей світу; Арістотеля – до теорії поєднання матерії (п'яти першоелементів) та ідеї (форми) в кожній речі, що має матеріальну (те, із чого), формальну (те, що), продуктивну (те, звідки) та цільову (те, заради чого) причини переходу з потенційного в актуальне буття, а також наступних поколінь мислителів, які тлумачили субстанційні засади буття в різний спосіб (Епікур, Дж. Берклі, Р. Декарт, Ж. О. де Ламетрі, Л. А. Фейєрбах, Г. В. Ф. Геґель, К. Маркс та ін.).

Всесвіт як предметне втілення буття є об'єктом дослідження космології. Підґрунтям цієї філософської дисципліни є спостереження вавилонських і єгипетських жерців, а згодом Гіппарха, Птолемея, Браге, Кеплера, Ньютона та пізніших філософських учень. Космологія істотно відрізняється з однойменною сучасною математико-фізико-астрономічною галуззю знань, хоча предметом їх обох є властивості й еволюція Всесвіту. Для розрізнення їх окремі автори вживають поняття «філософська космологія», однак у цьому дослідженні ми будемо використовувати категорію «космологія», уточнивши, що її вжито в контексті ранніх періодів розвитку філософії.

Рідкісною для вітчизняної традиції ілюстрацією такого філософського трактування космології в умовах панування марксистсько-ленінського вчення є рання праця Е. В. Ільєнкова «Космологія духу», яку сам автор називає філософсько-поетичною фантазмагорією, що ґрунтується на принципах діалектичного матеріалізму. Тут видатний дослідник пізнання, мислення, ідеального, особистості та творчої діяльності розглядає сенс і мету існування у Всесвіті розумних істот, яким потрібно протистояти ентропії, вважаючи мислення властивістю природи, а матерію – невід'ємним атрибутом мислення (така позиція науковця є цілком закономірною з огляду на подальше його звернення до монізму Б. Спінози) [8, с. 93–100].

Конкретними елементами буття є досить прості предмети, які цікавлять мислителів, тобто звичайні речі, які нас оточують і можуть розкриватися дуже глибоко з неймовірною швидкістю, викликати захоплення щодо їх краси, сутності, сенсу. Наприклад, О. С. Філоненко – відомий український філософ, культур-антрополог і учень одного з видатних представників тартусько-московської семіотичної школи О. М. П'ятигорського – під час авторських семінарів із космології доводить, що звичайні дрібні об'єкти для щоденного спостереження можуть викликати захоплення та зацікавлення цим Всесвітом, їх сприймають як абсолютно дивовижні.

Яскравим прикладом такого нібито не практичного, на перший погляд, інтересу філософів є те, що подібні відчуття свого часу об'єднали таких різних людей, як швейцарський дослідник Мангус, який 1555 року одним із перших замальовував різноманітні форми сніжинок; відомий німецький філософ, учений, математик, астроном і оптик Й. Кеплер, який написав

перший трактат із кристалографії про симетрію, форму та промінці сніжинок; один із відомих мікрофотографів У. Бентлі на прізвисько Snowflake (англ. «сніжинка»), який зробив понад п'ять тисяч фотографій сніжинок під мікроскопом, довівши, що двох однакових снігових кристалів у природі не існує; всесвітньо відомий японський фізик-ядерник Н. Укітіро, який називав сніг «листом із неба, написаним таємними ієрогліфами» (йому першому вдалося синтезувати дві штучні однакові сніжинки); сучасний американський дослідник із Каліфорнійського технологічного інституту професор К. Ліббрехт, який нині намагається у своїй лабораторії з'ясувати динаміку формування крижаних кристалів на молекулярному рівні.

Якщо сніжинки мають таку цікаву будову та є відображенням законів Всесвіту, своєрідним посланням, що свідчить про єдині закономірності організації універсуму, то знаки є абстрактною елементарною формою відображення дійсності як у свідомості людини, так і безпосередньо у світі, частиною якого є свідомість, а отже, семіотика й космологія пов'язані через універсальність знака як символічного об'єкта.

На сучасному етапі розвитку семіотики вже з'ясовано, що знаки – це своєрідні «сніжинки» людської свідомості, які дають змогу осягнути її організацію. Інше вкрай важливе питання полягає в тому, чи є відповідність між фізичними та ментальними «сніжинками». На нього філософія намагається відповісти впродовж усієї історії людства. Водночас паралельно з часів Сократа розвивається традиція античного трактування сутності людини.

Саме в класичний період античної філософії відбулися перші спроби філософського осмислення власного «Я». Після середньовічних теологічних інтерпретацій, що ґрунтувалися на класичному для тієї епохи визначенні особистості як індивідуальної субстанції раціональної сутності (запропонованому Боецієм і сприйнятому св. Томою), новим поштовхом для таких пошуків стали переконання Дж. Локка, який розглядав пам'ять як підґрунтя мислення та стрижень становлення розумної особистості; Р. Декарта, що заперечував субстанційні засади особистості, вважаючи останню лише зверненою на себе самосвідомістю; Д. Юма, який, поділяючи думку Дж. Локка, розмірковував про відсутність цілісності у свідомості та про потік вражень, у яких неможливо розгледіти «Я». Ідеться також про трансцендентальну аперцепцію І. Канта та абсолютизацію «Я» у Й. Фіхте,

персоналістичні інтерпретації особистості Е. Мунье, С. К'еркеґора, Г. Марселя, а також, відповідно до гайдеґґерівського підходу, особистість як здатність бути собою – тотожною собі та для себе.

З другої половини ХІХ століття прийнято вважати, що в усіх цих філософських побудовах намагаються вирішити питання про співвідношення фізичного світу (буття, природи, матерії) та внутрішнього світу людини (духу, свідомості, мислення). Причому переважна більшість філософських систем утверджує співмірність принципів організації першого та другого (від їх тотожності в моністичних концепціях і співіснування в дуалістичних теоріях за зразком картезіанського вчення – до плюралістичного розмаїття субстанційних першооснов у монадології Г. Лейбніца, оскільки навіть в останньому випадку взаємодія нескінченної множини унікальних монад все-таки відбувається в установленому для всіх загальному та гармонійному порядку, завдяки якому існує наш світ – «найдосконаліший з усіх можливих світів»).

Саме тому предметом філософії нині визнають відношення «людина – світ», а одним з найактуальніших у сучасній філософії є питання про те, чи є повноцінна єдність між душею (або потоком психічних станів) і тілом (набором клітин)? Сьогодні свідомість може бути потрактована як здатність пізнавати навколишній світ і себе за допомогою мислення, розуму, інтелекту, а ширше – здатність різнитися з іншими, бути автономним у своїх діях, відокремленим від природного та соціального середовища.

Попри те, що для науки про знаки питання первинності ідеї, матерії чи іншої першооснови буття не є принциповим, фахівець-семіотик наполягатиме, що ця «родова» здатність до самоідентифікації не лише має різні вияви в межах кожної індивідуальності, а й є ключовою в загальних принципах організації світу. З одного боку, саме людина є специфічним суб'єктом правового буття та пізнання, а правова реальність має очевидний і виразний соціокультурний характер. З іншого боку, навряд чи справедливим буде твердження про те, що людське буття та юридична практика є відірваними від світу, у якому вони існують. Таким чином, семіотика принципово пов'язана з онтологічними та космологічними дослідженнями, які зосереджені на проблемах буття, генези сущого, властивостях й еволюції Всесвіту.

Ці висновки опосередковано підтверджено в оригінальних дослідженнях А. Б. Венгерова, Ю. Ю. Ветютнєва, О. М. Джужі, Р. А. Калюжного, Ю. Ю. Орлова та інших науковців щодо

можливостей застосування синергетичного методу в правовому пізнанні, зокрема в галузі порівняльного правознавства, соціологічно-правових розробках юридичної діяльності й поведінки, під час вивчення динаміки розвитку і трансформації правових систем різних держав, для виявлення закономірностей формування правових сімей, їхнього взаємного впливу з метою визначення глобальних тенденцій розвитку правових явищ тощо.

Семіотичні дослідження правової реальності дають змогу продемонструвати зв'язок, який існує не лише між усіма формами суспільної свідомості та відповідними знаковими системами (політикою, правом, мораллю, релігією, наукою тощо), а й зафіксувати єдині параметри як відображення світу у свідомості людини, так і його організації загалом. У широкому значенні знаком можна вважати будь-який об'єкт, який вказує на інший об'єкт, отже, глибинні зв'язки, що наявні між усіма явищами та процесами у світі, можуть бути представлені у вигляді взаємодії між елементами єдиної цілісної знакової системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мережко А. А. Юридическая семиотика и юридическая герменевтика [Электронный ресурс] / А. А. Мережко // Юридическая практика. – 2002. – № 8 (218). – Режим доступа: <http://www.yurpractika.com/article.php?id=10001433>. – Загл. с экрана.
2. Мечковская Н. Б. Семиотика. Язык. Природа. Культура : курс лекций / Н. Б. Мечковская. – М. : Академия, 2008. – 426 с.
3. Саркисов А. К. Семиотика права: историко-правовое исследование правовых знаковых конструкций : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Саркисов Андрей Константинович. – Коломна, 2000. – 222 с.
4. Титов В. Д. Историческое развитие философско-логических концепций языка права / В. Д. Титов, С. Э. Зархина. – Харків : ФИНН, 2009. – 432 с.
5. Бандура О. О. Філософія права як система (деякі загальні міркування) / О. О. Бандура // Юриспруденція у формуванні правової держави та громадянського суспільства : матеріали Міжнар. юрид. наук.-практ. конф. (Київ, 6 жовт. 2016 р.). – Київ : Артек, 2016. – С. 8–13.
6. Костицький М. В. Філософський аналіз європейського права та трьох його світоглядних джерел / М. В. Костицький //

Філософські, методологічні та психологічні проблеми права. – 2009. – Вип. 1. – С. 22–34.

7. Костицький М. В. Ренесанс натурфілософії, або Всезагальні (космічні) закони як джерела права : доповідь // Академічні читання / відп. ред. Н. В. Кушакова-Костицька. – Київ : Київ. регіон. центр НАПрН України, 2010. – Вип. 15. – 22 с.

8. Майданский А. Д. «Русский европеец» Э. В. Ильенков и западный марксизм / А. Д. Майданский // Вопросы философии. – 2015. – № 3. – С. 93–100.

REFERENCES

1. Merezko, A.A. (2002). Yuridicheskaia semiotika i yuridicheskaia germenевitika [Legal semiotics and legal hermeneutics]. *Yuridicheskaia praktika, Legal practice*, 8(218). Retrieved from <http://www.yurpraktika.com/article.php?id=10001433> [in Russian].
2. Mechkovskaia, N.B. (2008). *Semiotika. Yazyk. Priroda. Kultura* [Semiotics. Language. Nature. Culture]. Moscow: Akademiia [in Russian].
3. Sarkisov, A.K. (2000). Semiotika prava: istoriko-pravovoe issledovanie pravovykh znakovykh konstruktssii [Semiotics of law: historical and legal study of legal sign constructions]. *Candidate's thesis*. Kolomna [in Russian].
4. Titov, V.D., & Zarhina, S.E. (2009). *Istoricheskoe razvitiie filosofskologicheskikh kontseptsii iazyka prava* [Historical development of philosophical and logical concepts of the language of law]. Harkov: FINN [in Russian].
5. Bandura, O.O. (2016). Filosofiia prava yak systema (deiaki zahalni mirkuvannia) [The philosophy of law as a system (some general considerations)]. *Jurysprudentsiia u formuvanni pravovoi derzhavy ta hromadianskoho suspilstva, Jurisprudence in the formation of legal state and civil society: Proceeding of the International Legal Scientific and Practical Conference*. (pp. 8-13). Kyiv: Artek [in Ukrainian].
6. Kostytskyi, M.V. (2009). Filosofs'kyi analiz yevropeiskoho prava ta trokh iohov svitohliadnykh dzherel [Philosophical analysis of European law and his three ideological sources]. *Filosofski, metodolohichni ta psykhologichni problemy prava, Philosophical, methodological and psychological problems right*, 1, 22-34 [in Ukrainian].
7. Kostytskyi, M.V., & Kushakova-Kostytska, N.V. (Ed.). (2010). Renesans naturfilosofii, abo Vsezahalni (kosmichni) zakony iak dzherela prava [Renaissance natural philosophy or universal (cosmic) law as a source of law]. *Akademichni chytannia, Academic reading*, 15. Kyiv: Kyiv. rehion. tsentr NAPrN Ukrainy [in Ukrainian].
8. Maidanskii, A.D. (2015). Russkii evropeets E.V. Ilenkov i zapadnyi marksizm [Russian European EV Ilenkov and Western Marxism]. *Voprosy filosofii, Questions of philosophy*, 3, 93-100 [in Russian].

Стаття надійшла до редколегії 18.01.2017
